

ТИПОВІ СЛІДИ ЗГВАЛТУВАННЯ

TYPICAL TRACE OF RAPE

Карась М.В., аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін

Харківський національний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена вивченню окремих теоретичних доробок щодо типових слідів зґвалтування. У роботі аналізуються підходи до розуміння типової «слідової картини» зґвалтування, наведені в роботах окремих спеціалістів, що вивчали вказану проблематику як на монографічному рівні, так і в контексті криміналістичної характеристики зґвалтування як одного з видів злочинів.

Автором звертається увага, що зґвалтування було і залишається одним із найбільш складних для виявлення та розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності. Важливим фактором для правильної організації розслідування зґвалтувань є розуміння криміналістичної характеристики цього злочину. Одним з елементів криміналістичної характеристики зґвалтування є типові сліди злочину. Вказана проблематика неодноразово ставала предметом дослідження спеціалістів у сфері криміналістичної науки, що потребують певної систематизації. Більшість авторів приділяють значну увагу саме матеріальним слідам зґвалтування, до яких, як правило, зараховують сліди на тілі потерпілої особи та/або підозрюваної особи (укуси, садна, синці, рани, розриви, нашарування різних речовин, розірваний одяг, гематоми на обличчі, шиї, руках, стегнах), пошкодження й біологічні виділення (кров, сперма тощо) на одязі потерпілої та підозрюваної осіб, а також на навколишніх предметах, сліди накладення й мікрочастинки на одязі, взутті, у піднігтьовому вмісті потерпілої та підозрюваної осіб тощо. Крім того, до матеріальних слідів зґвалтування досить часто зараховують окремі елементи одягу та інші предмети матеріального світу (документи, квитки тощо), що залишаються на місці скоєння злочину.

При цьому в теорії права серед слідів зґвалтування також виділяють ідеальні сліди, як, наприклад, показання потерпілих, підозрюваного (обвинувачуваного), свідків-очевидців тощо.

На думку автора, фіксація та дослідження матеріальних слідів зґвалтування в процесі розслідування здійснюється насамперед під час огляду місця події, а також у результаті проведення криміналістичних та судово-медичних експертиз.

Ключові слова: зґвалтування, криміналістична характеристика зґвалтування, «слідова картина» зґвалтування, матеріальні сліди зґвалтування, ідеальні сліди зґвалтування.

The article is devoted to the study of some theoretical achievements on typical traces of rape. The publication analyzes the approaches to understanding the typical "trace picture" of rape, presented in the works of individual experts who have studied this issue both at the monographic level and in the context of forensic characterization of rape as a type of crime. The author pays attention to the fact that rape has been and remains one of the most difficult to detect and investigate criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity. An important factor in the proper organization of a rape investigation is an understanding of the forensic nature of the crime. One of the elements of the forensic characterization of rape is the typical traces of the crime. This issue has repeatedly been the subject of research by specialists in the field of forensic science, which require some systematization. Most authors pay considerable attention to material traces of rape, which usually include: marks on the body of the victim and / or suspect (bites, abrasions, bruises, wounds, tearings, layers of various substances, torn clothing, bruises on the face, neck, arms, thighs), as well as damage and biological secretions (blood, semen, etc.) on the clothes of the victim and suspect, as well as on surrounding objects, traces of overlays and microparticles on clothes, shoes, subungual contents of the victim and suspect, etc. In addition, material traces of rape often include certain items of clothing and other items of the material world (documents, tickets, etc.) that remain at the scene of the crime.

At the same time, in the theory of law, among the traces of rape, there are also ideal traces, such as the testimony of victims, suspects (accused), eyewitnesses, etc.

According to the author, the recording and investigation of material traces of rape in the investigation process is carried out primarily during the inspection of the scene, as well as a result of forensic and forensic medical examinations.

Key words: rape, forensic characteristics of rape, «trace picture» of rape, material traces of rape, ideal traces of rape.

Постановка проблеми. Зґвалтування є різновидом злочинів проти особи, яке спрямоване на посягання її статевої свободи та статевої недоторканності. Цей вид злочину є поширеним, хоча й характеризується великою латентністю, оскільки наявність недовіри в суспільства до правоохоронних органів призводить до випадків неповідомлення зі сторони потерпілої особи про факт скоєння стосовно неї зґвалтування. З 11.01.2019 р. на підставі Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06.12.2017 р. № 2227-VIII. зазнала змін диспозиція ст. 152 Кримінального кодексу України [1].

Відповідно до чинної редакції Кримінального кодексу України під зґвалтуванням розуміється вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи [2]. Саме по собі викладення диспозиції ст. 152 Кримінального кодексу України в новій редакції не є запорукою запобігання вчинення зґвалтувань, оскільки задля досягнення цієї мети необхідно розробити основні положення та методичні рекомендації, які будуть

спрямовані на вдосконалення діяльності правоохоронних органів під час здійснення досудового розслідування зґвалтувань. Одним із напрямів вказаного дослідження є аналіз типових слідів зґвалтування як складової частини криміналістичної характеристики цього злочину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, які виникали в процесі проведення досудового розслідування зґвалтування неодноразово ставали предметом дослідження низки вчених-юристів. Зокрема, ці питання розглядали Ю.П. Аленін, О.О. Алексєєв, Л.А. Андрєєва, Л.А. Бегунова, В.К. Весельський, С.В. Виноградов, Г.А. Густов, Л.В. Дмитрієва, І.С. Єрьомін, А.В. Іванов, В.М. Ігошин, Ю.В. Кадонцев, Л.Л. Канєвський, Ю.В. Клевець, Л.М. Кийка, С.С. Колесник, В.І. Комісаров, А.Ю. Лісова, О.В. Ляліна, Т.П. Матюшкова, І.А. Ніколайчук, І.Ф. Пантелєєв, Л.В. Пономарева, В.В. Пясковський, В.Н. Сидорик, П.Т. Скорченко, Є.С. Хижняк, Т.М. Шамонова, В.М. Шевчук, В.М. Яковлев та інші.

Після внесених законодавчих змін у диспозицію ст. 152 КК України окремі питання розслідування та криміналістичної характеристики зґвалтувань на монографічному рівні досліджували В. Нуджейдат та Н.О. Симоненко. Крім того, вказану проблематику розглядав О.О. Юхно.

Метою цієї статті є систематизація теоретичних доробок щодо типової «слідової картини» зґвалтування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Типові сліди злочину в теорії криміналістики визнаються складовою частиною його криміналістичної характеристики. Так, М.І. Панов, В.Ю. Шепітько і В.О. Коновалова зауважують, що основними елементами криміналістичної характеристики є сукупності ознак, що визначають: 1) спосіб вчинення злочину; 2) місце та обстановку; 3) час вчинення злочину; 4) знаряддя і засоби; 5) предмет посягання; 6) особу потерпілого; 7) особу злочинця; 8) типові сліди злочину [3, с. 191].

Аналогічну позицію підтримують Л.Ф. Гула та А.С. Крижановський, які зауважують, що основними елементами криміналістичної характеристики є сукупність ознак, що визначають: 1) спосіб злочину; 2) місце та обстановку; 3) час учинення злочину; 4) знаряддя і засоби; 5) предмет посягання; 6) особу потерпілого (жертви); 7) особу злочинця; 8) типові сліди злочину [4, с. 17].

У теорії права зустрічаються різні підходи до розуміння типових слідів згвалтування. Так, А.П. Шеремет найбільш характерними слідами згвалтування визначає розірваний одяг потерпілої, сліди боротьби на тілі як потерпілої, так і підозрюваного (укуси, гематоми на шиї, обличчі тощо). На одязі потерпілої і підозрюваного, як правило, залишаються сліди виділень людського організму, а на місці скоєння злочину – окремі елементи одягу: гудзики, нижня білизна, носові хустки, предмети туалету, а в низці випадків – документи [5, с. 368]. Аналогічного погляду дотримується В.М. Шевчук, який зазначає, що типовими слідами згвалтування найчастіше є сліди насильницьких дій на тілі потерпілої особи й сліди її опору на тілі підозрюваного (укуси, садна, синці, рани, розриви, нашарування різних речовин, розірваний одяг потерпілої особи, гематоми на обличчі, шиї, руках, стегнах), сліди на місці злочину (сліди ніг, рук, зубів, губ, боротьби, краплі крові, слини, сперми, транспортних засобів та ін.); пошкодження й біологічні виділення (кров, сперма й ін.) на одязі потерпілої, злочинця, а також на навколишніх предметах; сліди накладення й мікрочастинки на одязі, взутті, у піднігтьовому вмісті злочинця й потерпілої; зміни в обстановці місця події, сліди злочинних дій і перебування підозрюваного й потерпілої особи на місці вчинення злочину (сліди виділень людського організму, нижня білизна, гудзики, шпильки, волосся, ворсинки одягу) [6, с. 454].

У цьому ж напрямі типову «слідову картину» згвалтування розглядають й О.В. Бишевець, М.А. Погорелький, Д.Б. Сергеева, які зауважують, що останню становлять найбільш характерні сліди згвалтування, якими є розірваний одяг потерпілої особи, сліди боротьби на тілі як потерпілої особи, так і підозрюваного (подряпини, укуси, гематоми на шиї, обличчі, стегнах). На думку авторів, як правило, на одязі потерпілої особи та підозрюваного залишаються сліди виділень людського організму (сперми, крові, слини), а на місці вчинення злочину – окремі елементи одягу: гудзики, заколки, нижня білизна, а інколи – документи (перепустки, залізничні квитки) [7, с. 124].

Ширше розуміння типової «слідової картини» згвалтування наведено в роботах деяких авторів. Зокрема, на думку О.О. Алексєєва, В.К. Весельського та В.В. Пяковського, типова «слідова картина» згвалтування характеризується наявністю матеріально-фіксованих слідів події та слідами пам'яті учасників події. Типовими ж матеріально-фіксованими слідами події лишаються сліди на тілі та одязі потерпілої (сліди крові, сперми, епітелію, волосся, слини, виділень людського організму; сліди мікрочастин у піднігтьовому вмісті; гематоми на шиї, обличчі, стегнах та інші тілесні ушкодження; розірваний одяг потерпілої особи із залишками рослинних об'єктів, ґрунту, мікрочастин одягу злочинця та інших мікрочастин з місця події), на тілі та одязі гвалтівника (їх типовий перелік подібний слідам, що лишаються на тілі та одязі потерпілої особи – подряпини, укуси, утворені під час опору потерпілої особи, нашарування

волокон від її одягу тощо), на місці вчинення злочину (дактилоскопічні, трасологічні, одорологічні, біологічні сліди учасників події, сліди боротьби, опору, насильницьких дій на місці події, окремі елементи одягу – гудзики, банти, нижня білизна, інколи незначні для злочинця або загублені ним документи) [8, с. 78].

Н.О. Симоненко наводить у своїй монографічній роботі загальноприйнятий поділ «слідової картини» згвалтування:

1) сліди людини – ідеальні сліди (показання потерпілих, підозрюваного (обвинувачуваного), свідків-очевидців тощо); матеріальні сліди (сліди-відображення насильницьких дій на тілі потерпілої особи й сліди її опору на тілі підозрюваного (укуси, садна, синці, рани, розриви, нашарування різних речовин, розірваний одяг, гематоми на обличчі, шиї, руках, стегнах), звук голосу (записаний на диктофон, мобільний телефон, автовідповідач), навичок (письма, ходи, способів дій); сліди на місці злочину (сліди ніг, рук, зубів, губ, боротьби, краплі крові, слини, сперма, сліди транспортних засобів, мастила від них тощо); пошкодження й біологічні виділення (кров, сперма та ін.) на одязі потерпілої та підозрюваної осіб, а також на навколишніх предметах; сліди накладення й мікрочастинки на одязі, взутті, у піднігтьовому вмісті потерпілої та підозрюваної осіб; зміни в обстановці місця події, сліди злочинних дій та перебування підозрюваного й потерпілої особи на місці вчинення злочину (сліди виділень людського організму, нижня білизна, гудзики, шпильки, волосся, ворсинки одягу);

2) знаряддя вчинення злочину та їх сліди – предмети побутової, господарсько-виробничої, медичної та іншої діяльності (сокира, кухонний ніж, викрутка, шило тощо); спеціально виготовлені та пристосовані знаряддя (петля, ніж-фінка, загострена арматура тощо); випадкові предмети (каміння, шматок цементу, дошка, палиця тощо);

3) предмети, які викрадає злочинець, – предмети, що викрадаються з корисливих мотивів (прикраси, гроші, годинники, сумки з речами, телефони тощо); предмети – сексуальні збудники (жіноча білизна, хустинки тощо);

4) засоби сприяння згвалтуванню – транспортні засоби (велосипед, мотоцикл, автомобіль, човен тощо); медичні засоби, зокрема психотропного впливу (медичні шприци та голки, нейролептики, транквілізатори, седативні препарати, антидепресанти тощо); засоби, що сприяють скоєнню сексуальних дій (вазелін, крем, презервативи тощо); засоби, що застосовуються в мордуванні жертв (наручники, паяльні лампи, мотузки для зв'язування жертв, залізні прутки для випікання на тілі жертв знаків, балки для підвішування жертв тощо);

5) інші матеріальні сліди знарядь злочину, рослинного походження, ґрунтового походження, автотранспортних засобів, застосування вогнепальної зброї, холодної зброї, палиння, текстильні волокна тощо [9, с. 55–57].

Досить схожий поділ слідів згвалтування на п'ять груп наводить у своїй монографічній роботі А.Ю. Лісова: сліди людини (ідеальні та матеріальні); сліди від знарядь вчинення злочину (предмети побутової, господарсько-виробничої, медичної та іншої діяльності; спеціально виготовлені та пристосовані знаряддя; випадкові предмети); предмети, які викрадаються або забираються злочинцем (цінні речі з корисливих мотивів, предмети – сексуальні збудники); засоби сприяння згвалтуванню (транспортні засоби, медичні засоби); інші матеріальні сліди (злочину, рослинного походження, палиння) [10, с. 9].

Л.В. Дмитрієва, досліджуючи методику розслідування згвалтувань, вчинених неповнолітніми, доходить висновку, що в разі згвалтування, вчиненого неповнолітнім, типовими є такі сліди в чистому вигляді: тілесні ушкодження на потерпілій особі – 36,8%, епітелій або мікроволоконна (мікрочастини) тканини в піднігтьовому вмісті – 5,3%. Частіше сліди зустрічаються в таких сполученнях: тілесні

ушкодження на потерпілій особі і речі потерпілої, підозрюваного з нашаруваннями речовини біологічного походження – 36,7%; тілесні ушкодження на потерпілій особі і епітелій або мікроволокна (мікрочастини) тканини в піднігтьовому вмісті – 5,3%; тілесні ушкодження на потерпілій і зразки ґрунту, рослинності – 5,3%; епітелій або мікроволокна (мікрочастини) тканини в піднігтьовому вмісті і речі потерпілої, підозрюваного з нашаруваннями речовини біологічного походження – 5,3%; інші – 5,3% [11, с. 10].

Враховуючи типові сліди згвалтування, О.О. Юхно наводить практичні рекомендації щодо першочергових слідчих дій, які мають проводитись під час розслідування цього виду злочинів. Він слушно зауважує, що під час розслідування цієї категорії злочинів огляд місця події є основним, а в окремих випадках – єдиним джерелом здобуття речових доказів. Саме від своєчасності та чіткості організації огляду місця події залежить успішне розкриття й розслідування кримінальних проваджень [12, с. 314]. Автор робить практичні настанови з цього питання. Зокрема, під час огляду місця події важливо оцінити, чи збігається обстановка на місці події з отриманими раніше показаннями або поясненнями заявниці (заявника), виявити сліди, які є характерними для згвалтування, або відшукати і виявити речі, що належать як злочинцеві, так і потерпілій (нижня білизна, елементи одягу, мобільні телефони, сумка, гудзик, окуляри, авторучка, носова хустинка, недопалок та інші особисті речі й документи). Основне завдання слідчого – виявити ознаки злочину для подальшої ідентифікації злочинця, встановити, чи є сліди боротьби, перевірити, чи відповідають обстановці місця події свідчення потерпілої. Слідчий має прагнути знайти, оглянути та вилучити взуття або одяг злочинця та інші речові докази. Необхідно завжди пам'ятати про спільне передавання слідів, яке має місце, коли два об'єкти або особи (потерпіла і винна особа) вступають у контакт один з одним. Злочинці, вчиняючи згвалтування, заподіюючи тілесні ушкодження, залишають докази (сліди біологіч-

ного походження). Пошук слідів біологічного походження має деякі особливості, пов'язані зі специфічними властивостями таких об'єктів, як кров, сперма, слина, частини тканин, волосся [12, с. 315].

Погоджуючись у цій частині з О.О. Юхно, важливо зазначити, що нарівні з оглядом місця події з метою виявлення та фіксації слідів згвалтування не менш важливе значення в цьому контексті має призначення та проведення відповідних криміналістичних експертиз (наприклад, трасологічної, експертизи слідів рук (дактилоскопічної експертизи), експертизи слідів ніг людини та взуття, експертизи вузлів та петель, експертизи механічних пошкоджень одягу, експертизи нашарувань на одязі (взутті), експертизи матеріалів, речовин та виробів тощо), а також судово-медичної експертизи.

Висновки. Типові сліди згвалтування є складником криміналістичної характеристики згвалтування. У контексті специфіки вказаного виду злочинів саме сліди згвалтування, в першу чергу матеріального характеру, відіграють важливу роль у його розслідуванні. Враховуючи роботи спеціалістів у сфері правової теорії, можна зробити висновок, що основними матеріальними слідами згвалтування є сліди на тілі потерпілої особи та/або підозрюваної особи (укуси, садна, синці, рани, розриви, нашарування різних речовин, розірваний одяг, гематоми на обличчі, шії, руках, стегнах), пошкодження й біологічні виділення (кров, сперма та інше) на одязі потерпілої та підозрюваної осіб, а також на навколишніх предметах, сліди накладення й мікрочастинки на одязі, взутті, у піднігтьовому вмісті потерпілої та підозрюваної осіб тощо. Крім того, до матеріальних слідів згвалтування досить часто зараховують окремі елементи одягу та інші предмети матеріального світу (документи, квитки тощо), що залишаються на місці скоєння злочину.

Фіксація та дослідження матеріальних слідів згвалтування в процесі розслідування здійснюється насамперед під час огляду місця події, а також у результаті проведення криміналістичних та судово-медичних експертиз.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 06 грудня 2017 р. № 2227-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text> (дата звернення: 30.12.2021).
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III; зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.12.2021).
3. Настільна книга слідчого / Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В. О. та ін. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 720 с.
4. Гула Л.Ф., Крижановський А.С. Практикум з криміналістики. Методика розслідування окремих видів злочинів : навчальний посібник. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2019. 372 с.
5. Шеремет А.П. Криміналістика. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
6. Криміналістика : підручник / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.; за ред. В.Ю. Шепітько. Київ : Ін Юре, 2016. 640 с.
7. Розслідування окремих видів злочинів : навчальний посібник / О.В. Бишевець, М.А. Погорецький, Д.Б. Сергеева та ін.; за ред. М.А. Погорецького та Д.Б. Сергеевої. Київ : Алерта, 2015. 536 с.
8. Алексеев О.О., Весельський В.К., Пясковський В.В. Розслідування окремих видів злочинів. Київ : «Центр учбової літератури», 2017. 320 с.
9. Симоненко Н.О. Розслідування згвалтувань минулих років : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 285 с.
10. Лісова А.Ю. Основи методики розслідування згвалтування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 20 с.
11. Дмитрієва Л. В. Методика розслідування згвалтувань, вчинених неповнолітніми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 24 с.
12. Юхно О.О. Проблемні питання проведення огляду місця події та першочергових тактичних дій слідчого при розкритті й розслідуванні згвалтувань. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2019. Вип. 1 (85). С. 311–320.